

УМОВИ ЕФЕКТИВНОСТІ ПРОФІЛАКТИЧНИХ ПРОГРАМ З РЕАЛІЗАЦІЇ ЗАВДАНЬ СЕКСУАЛЬНОЇ ОСВІТИ

CONDITIONS FOR THE EFFECTIVENESS OF PREVENTIVE PROGRAMS FOR THE IMPLEMENTATION OF SEXUAL EDUCATION TASKS

УДК 364.4:613.88
DOI <https://doi.org/10.32782/ip/89.68>
Стаття поширюється на умовах
ліцензії CC BY 4.0

Спіріна Т.П.

orcid.org/0000-0003-0287-7343

канд. пед. наук,
доцент кафедри соціальної педагогіки
та соціальної роботи,
Факультет психології, соціальної роботи
та спеціальної освіти
Київський столичний університет імені
Бориса Грінченка

Лютій В.П.

orcid.org/0000-0002-9105-0470

канд. пед. наук,
доцент кафедри соціальної педагогіки
та соціальної роботи,
Факультет психології, соціальної роботи
та спеціальної освіти
Київський столичний університет імені
Бориса Грінченка

Петрович В.С.

orcid.org/0000-0003-4955-2642

канд. пед. наук,
доцент кафедри соціальної роботи
та педагогіки вищої школи,
Волинський національний університет
імені Лесі Українки

Актуальність дослідження зумовлена зростанням проявів ризикованої поведінки в підлітковому середовищі, зокрема ранніх сексуальних стосунків, вживання психоактивних речовин, зниження рівня відповідальності за наслідки інтимних стосунків, а також активним впливом соціальних медіа на формування уявлень про сексуальність. У статті проаналізовано роль профілактичних програм у реалізації завдань сексуальної освіти підлітків в умовах сучасних соціальних викликів та наголошено, що в Україні відсутня цілісна система комплексної сексуальної освіти, яка потребує впровадження науково обґрунтованих профілактичних програм.

Метою статті є визначення ролі профілактичних програм у реалізації завдань сексуальної освіти та окреслення умов їх ефективності. У статті обґрунтовано, що профілактичні програми мають базуватися на принципах системності, адресності, доступності, своєчасності, професіоналізму та поетапності, забезпечувати комплексний вплив на когнітивну, емоційну та поведінкову сфери особистості підлітків. Доведено, що ефективність реалізації завдань сексуальної освіти залежить від урахування статево-вікових та індивідуальних особливостей цільової групи, орієнтації на мінімізацію чинників ризику, формування відповідального ставлення до власного здоров'я, розвитку навичок безпечної поведінки та засвоєння морально-ціннісних норм. Акцентовано увагу на необхідності підготовки кваліфікованих фахівців соціальної сфери, здатних впроваджувати комплексні програми сексуальної освіти підлітків у закладах освіти.

Ключові слова: умови, профілактична програма, комплексна програма сексуальної освіти, підлітки, соціальні медіа.

The relevance of the study is due to the increase in risky behavior among adolescents, in particular early sexual intercourse, substance use, a decrease in the level of responsibility for the consequences of intimate relationships, as well as the active influence of social media on the formation of ideas about sexuality. The article analyzes the role of preventive programs in implementing the tasks of sexual education of adolescents in the context of modern social challenges and emphasizes that Ukraine lacks a holistic system of comprehensive sexual education, which requires the implementation of scientifically based preventive programs.

The aim of the article is to determine the role of preventive programs in the implementation of sexual education tasks and outline the conditions for their effectiveness. The article substantiates that preventive programs should be based on the principles of systematicity, targeting, accessibility, timeliness, professionalism and gradualness, and provide a comprehensive impact on the cognitive, emotional and behavioral spheres of the personality of adolescents. It has been proven that the effectiveness of implementing sexual education tasks depends on taking into account the sexual, age and individual characteristics of the target group, focusing on minimizing risk factors, forming a responsible attitude towards one's own health, developing safe behavior skills, and mastering moral and value norms. Attention is focused on the need to train qualified social professionals who are able to implement comprehensive sexual education programs for adolescents in educational institutions.

Key words: conditions, preventive program, comprehensive sexual education program, adolescents, social media.

Постановка проблеми у загальному вигляді.

Сьогодні в Україні існує тенденція до збільшення проявів ризикованої поведінки у підлітковому середовищі, яка проявляється через зловживання психоактивними речовинами, агресивну та провокативну поведінку, дрібне хуліганство, практикування ранніх сексуальних стосунків, що різко погіршує стан фізичного й психосоціального здоров'я. Підлітки, які перебувають на певному етапі соціального й психофізичного розвитку мають різні соціальні ідентичності, що у поєднанні з індивідуальним досвідом впливає на можливості шукати і отримувати доступ до інформації різного контенту. Підлітковий вік є періодом активного формування ціннісних орієнтацій і поведінкових практик.

Це зумовлює актуальність потреби в розробці профілактичних програм, які сприятимуть корекції розвитку особистості підлітків, що демонструють ризиковану поведінку, яка є небезпечною як для самих підлітків, так і для соціального середовища.

Підлітковий вік вважається кризовим, оскільки його характерними ознаками є: експериментування з різними установками та поведінкою, самовизначення, поступове віддалення від батьківського контролю, що сприяє процесу дорослішання [6].

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Зарубіжний досвід у системі статевого виховання учнівської молоді досліджує О. Бялик [2]; питання сексуальної просвіти підлітків як складової культури здоров'я особистості, чинники, які впливають на формування статево-рольової поведінки є предметом наукових пошуків І. Кобзєвої, Л. Кравченко обґрунтовується [8]; сексуальну освіту підлітків як комплекс знань про анатомію статевих органів людини й репродуктивне здоров'я, емоційні стосунки із сексуальним партнером або ж партнеркою, взаємну відповідальність за наслідки таких дій, планування сім'ї та контроль над народжуваністю аналізують А. Даниленко, Т. Спіріна [4]; колектив науковців: Т. Журавель, Т. Лях, О. Нікітіна,

вивчають можливості інтерактивних методів та мультфільмів у профілактиці ризикованої поведінки підлітків [5]; питання зміцнення інституту сім'ї, підготовки молоді до подружнього життя, формування сімейних та загальнолюдських цінностей у молоді досліджують Н. Клішевич, Т. Лях, Т. Спіріна [10].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на значну кількість наукових праць щодо питань впровадження профілактичних програм, дослідження умов ефективності профілактичних програм з реалізації завдань сексуальної освіти потребує подальшого ґрунтовного вивчення.

Мета статті. Проаналізувати роль профілактичних програм у реалізації завдань сексуальної освіти.

Виклад основного матеріалу. Підлітки досить часто помиляються та сприймають свій вік, оцінюючи, насамперед, його можливості для сексуального експериментування. Вони можуть мати велику кількість сексуальних партнерів і, відповідно, сексуальних контактів, а статевому акту передують вживання психоактивних речовин, які здатні змінити психічний стан, що знижує рівень самоконтролю й підвищує ризик небажаної вагітності.

Для підлітків важливо розуміти роль статевих стосунків, сексуальності, сексуальних норм. Актуальність проблеми визначається і тим, що в Україні відсутня чітка система сексуальної освіти і сексуального виховання. На жаль, сексуальні подробиці та сексуальні характеристики, які тиражують соціальні медіа, заважають процесу сексуального самовизначення підлітків.

Основними формами організації профілактичної діяльності є профілактичні програми (система заходів, спрямованих на недопущення чи мінімізацію прояву певної соціальної проблеми або декількох проблем, пов'язаних між собою, як от: формування відповідного світогляду, просоціальних навичок й досвіду щодо здорового способу життя) та профілактичні заходи (сукупність кількох форм профілактичної роботи, спрямованих на впровадження запобіжних виховних впливів на конкретну групу осіб) [1].

Важливо зазначити, що жодний, окремо взятий, профілактичний захід не може охопити різні рівні соціальні середовища й групи населення. Тому комплексний підхід до організації профілактичної роботи найбільш повно можна реалізувати через впровадження профілактичних програм, які можуть об'єднувати різноманітні теорії й підходи для досягнення поставленої мети, використовуючи різні стратегії та форми. Однак, потрібно звернути увагу, що практично відсутні програми комплексної сексуальної освіти підлітків, а наявні програми сексуальної освіти недостатньо приділяють уваги вихованню у підлітків культури щодо

ведення здорового способу життя, сексуальної культури, формування навичок безпечної сексуальної поведінки тощо.

Розробляючи зміст програм сексуальної освіти, важливо враховувати запити підлітків та орієнтуватися на їхні реальні потреби, як от: прагнення бути лідерами у підлітковому середовищі, побудова стосунків з протилежною статтю, самовдосконалення, сексуальна реалізація тощо. Враховуючи підвищену уразливість та емоційність у підлітковому віці, усвідомлення власної цінності, призначення в житті, самовизначення й самоаналіз власної життєдіяльності, варто використовувати інтерактивні методи навчання задля підвищення значущості отриманої інформації шляхом активізації діяльності особистості у процесі формування у них відповідального ставлення до здоров'я. Програма комплексної сексуальної освіти має передбачати питання щодо особливостей побудови взаємостосунків із протилежною статтю, можливостей для самовдосконалення, формування безпечної сексуальної реалізації і розуміння наслідків, що можуть бути з нею пов'язані. Вивчення зазначених питань, підвищить мотивацію підлітків до формування відповідального ставлення до власного здоров'я, адже, саме в цей період їхнього життя, вони є ключовими [7].

З огляду на те, що підлітковий вік є критичним періодом для формування й розвитку соціально прийнятної поведінки, то саме в цей час необхідна регулярна, планомірна, послідовна й скоординована робота членів міждисциплінарної команди щодо зміни поведінкових моделей підлітків [12]. Важливо зауважити, що проблема ефективної реалізації програм сексуальної освіти в Україні полягає у нестачі кваліфікованих фахівців, здатних впроваджувати такі програми [3].

Саме соціальний працівник, який володіє здоров'язбережувальною компетентністю, є ключовою фігурою у формуванні сексуальної культури, здорової поведінки підлітків, мінімізації негативного впливу соціальних медіа в умовах закладу освіти, шляхом організації просвітницьких, профілактичних заходів, надання психосоціальної підтримки, як в очному, так і в дистанційному або змішаному форматі з використанням Інтернет-мережі, соціальних медіа, ІКТ-технологій [9; 13].

Важливими навичками, які необхідні соціальному працівнику для реалізації профілактичних програм в умовах сучасного глобалізованого інформаційного світу є творчість, інноваційність, критичне мислення, уміння формулювати свої думки та вирішувати проблеми, комунікативні навички й навички соціального партнерства та комунікації, здатність працювати у команді задля впровадження профілактичних програм реалізації завдань сексуальної освіти. Важливим фактором здійснення соціальним працівником

своїх професійних обов'язків є розуміння та застосування на практиці принципів моралі, які визначають узагальнену соціальну орієнтацію, стратегію поведінки, являються своєрідною програмою діяльності фахівця, визначають головну лінію поведінки [11].

Варто наголосити, що профілактичні програми мають комплексно впливати на свідомість, почуття та поведінку підлітків, на їхню життєву позицію, формувати моделі поведінки як соціальні норми, що діють у суспільстві загалом. Наразі, профілактичні програми, реалізуючи завдання сексуальної освіти опираються на принципи системності, адресності, доступності, своєчасності, професіоналізму, поетапності.

Принцип системності, характеризується тим, що профілактична програма буде результативною лише за умови систематичної довгострокової, а не короткострокової зміни в індивідуальній поведінці підлітків й їхньому соціальному оточенні. Адже, лише комплексне та системне застосування профілактичних заходів дасть очікуваний довготривалий соціальний ефект.

Принципи адресності і доступності сприяють адаптації інформації, якщо мова йде про питання сексуальної освіти, до конкретної категорії слухачів. Тобто, зміст інформації сексуального характеру має відповідати віковому розвитку підлітків [1]. Реалізація зазначених принципів може здійснюватися через такі форми діяльності, як «телефони довіри», телефонне консультування, «гаряча лінія», відеолекторії, вулична робота, ґендерний інтерактивний театр тощо.

Українські науковці наголошують на необхідності використання принципів своєчасності інформування підлітків та професіоналізму фахівців у наданні їм важливої та актуальної інформації щодо вчинків, які мають характер ризикованої статевої поведінки [10].

Профілактична програма складається із етапів, які змінюються в певній послідовності, відповідно до принципу поетапності: аналіз ситуації, дослідження потреб цільової групи, аналіз рівня поінформованості, надання послуг, враховуючи результати попереднього аналізу, формування мотивації для вибору безпечного способу життя, дотримуючись морально-ціннісних норм і загальноприйнятих у суспільстві правил [1].

Відмінною рисою профілактичних програм є системний підхід, який передбачає сукупність різних стратегій, форм, методів, що підпорядковуються реалізації загальної мети, вони зорієнтовані на довготривалий ефект, мають ґрунтовний науково-методичний і прогностичний характер, передбачають відповідні конкретні умови та критерії для оцінки ефективності для того, щоб у подальшому врахувати раніше допущені недоліки і помилки.

Отже, можемо виокремити умови ефективності профілактичних програм з реалізації завдань сексуальної освіти [1; 11]:

- системність та довготривалість впливу – ефективність забезпечується не окремими заходами, а системною, послідовною та довгостроковою роботою, адже короткострокові акції не забезпечують сталого результату. Комплексна програма сексуальної освіти має одночасно впливати на індивідуальну поведінку підлітків, їхні морально ціннісні установки, соціальне оточення;

- комплексний підхід – програми мають поєднувати різні теоретичні підходи та стратегії, інтегрувати різні форми роботи (консультування, інтерактивні методи, вулична робота, театралізовані форми, телефони довіри тощо), впливати на свідомість, емоції та поведінку підлітків;

- дотримання базових принципів впровадження профілактичних програм – адресності, доступності, поетапності, професіоналізму, своєчасності, системності та важливо адаптувати зміст до вікових особливостей підлітків;

- врахування статево-вікових та індивідуальних особливостей – зміст і форми профілактичної роботи мають відповідати віковому розвитку підлітків, рівню їхньої поінформованості, актуальним потребам та проблемам, соціальному середовищу;

- чітка поетапна структура профілактичної програми – аналіз ситуації, дослідження потреб цільової групи, оцінювання рівня поінформованості, надання послуг з урахуванням отриманих даних, формування мотивації до безпечної поведінки;

- орієнтація на мінімізацію чинників ризику – профілактична програма має бути спрямована на зменшення ризикованої сексуальної поведінки, профілактику небажаної вагітності, формування навичок безпечної поведінки, попередження впливу психоактивних речовин на прийняття рішень;

- формування мотивації та морально ціннісних орієнтацій – ефективність профілактичної програми з реалізації завдань сексуальної освіти забезпечується шляхом формування внутрішньої мотивації до здорового способу життя, сприяння засвоєнню морально-ціннісних норм, формування відповідального ставлення до сексуальної поведінки;

- професійна підготовка фахівців – ключовими умовами є наявність кваліфікованих фахівців, володіння сучасними інтерактивними методами, готовність працювати з чутливою тематикою, оскільки брак фахівців є суттєвим бар'єром впровадження профілактичної програми з реалізації завдань сексуальної освіти;

- наявність системи моніторингу та оцінювання – ефективна програма передбачає визначені критерії оцінки, постійний моніторинг проміжних результатів, оцінювання змін у моделях поведінки, можливість корекції програми;

– багатовимірність цілей – програма передбачає інформаційний компонент, розвиток навичок, формування установок, поведінкові зміни.

Висновки. Ефективність профілактичних програм із реалізації завдань сексуальної освіти забезпечується системністю, комплексністю, науково обґрунтованістю, адресністю, поетапністю впровадження, професійністю кадрів, орієнтацією на мінімізацію ризиків і формування відповідальної поведінки підлітків.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Безпалько О. В. Соціальна педагогіка : навч. посіб. Київ : Академвидав, 2013. 312 с.
2. Бялик О. В. Статеве виховання школярів: вітчизняний та зарубіжний досвід : навч. посіб. Умань : ФОП Жовтий О. О., 2017. 228 с.
3. Горобчук Л. Л. Виклики впровадження сексуальної освіти підлітків в закладах загальної середньої освіти під час воєнного стану. *Соціальна педагогіка: теорія та практика*. 2024. № 4. С. 22–29. DOI: <https://doi.org/10.12958/1817-3764-2024-4-22-29>
4. Даниленко А., Спіріна Т. Сексуальна освіта як складова здорового способу життя підлітків. *Ввічливість. Humanitas*. 2023. (1). С. 104–109. DOI: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2023.1.15>
5. Журавель Т. В., Лях Т. Л., Нікітіна О. М. Використання інтерактивних методів та мультфільмів у профілактиці ризикованої поведінки : метод. посібник для спеціалістів, які працюють з бездоглядними та безпритульними дітьми та підлітками / за ред. Т. В. Журавель. Київ : МБФ «СНІД Фонд Схід-Захід», 2010. 168 с.
6. Журавель Т., Іванюк І., Лехолетова М., Лютий В., Лях Т., Пашко Н., Соловйова В., Сорокіна О., Спіріна Т., Суліцький В., Удовенко Ю., Чепенко О., Чуйко О., Швед О., & Янковець В. Профілактика деструктивної поведінки підлітків (Т. Журавель & Ю. Удовенко, Ред.). Видавництво ФО-П Буря О.Д. Київ. 2022. 144 с.
7. Зимівець Н. В., Петрович В. С., Закусило О. Ю. Навчання здоров'я: просвітницька робота з підлітками щодо збереження, розвитку та зміцнення репродуктивного здоров'я : навч.-метод. посіб. Луцьк : Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2010. 360 с.
8. Кравченко Л. А., Кобзева І. М. Роль сексуальної освіти у зміцненні здоров'я підлітків. *Наука III тисячоліття: пошуки, проблеми, перспективи розвитку*: матер. II Міжнар. наук.-практ. інтернет-конференції, м. Бердянськ, 25–26 квітня 2018 р. Бердянськ : БДПУ. 2018. С. 62–63.
9. Лехолетова М. М. Формування здоров'язбережувальної компетентності майбутніх соціальних педагогів у процесі професійної підготовки / Дисерт. Інституційний репозитарій Київського університету імені Бориса Грінченка. 2018. URL: <https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/24972>
10. Лях Т., Спіріна Т., Клішевич Н. Соціальна профілактика сімейного неблагополуччя в територіальній громаді. *Social Work and Education*, 2022. Vol. 9, No. 2. pp. 245-255. DOI: 10.25128/2520-6230.22.2.5.
11. Спіріна Т.П. Прийняття ефективних рішень як складова професійної культури соціального працівника. *Information and innovative technologies in the turbulence era: монографія*. Katowice, 2022. P. 232–249. <https://doi.org/10.54264/M014>
12. Спіріна Т., Лях Т., Рогожинська В. Принципи міждисциплінарної взаємодії у соціальній роботі. *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2020. Вип 27, том 3, 224–228.
13. Liakh T., Spirina T., Dulia A., Horchynskiy R. Analysis of the Needs of Social Workers Regarding Their Utilization of ICT in the System of Provision of Social Services (Kyiv City, Ukraine). *International Journal of Research in E-learning*. 2022, 8(2), P. 1–21. URL: https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/44461/1/ICT_Liakh_Spirina_Dilyia_Horchinskii_FFSSO.pdf.

Дата першого надходження рукопису до видання: 15.11.2025
 Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 19.12.2025
 Дата публікації: 30.12.2025